

Lappáliák¹

HAJDÚ PÉTER
Budapest

Pontosabban: lapp lappáliák – apróbb észrevételek – e nálunk kissé háttérbe szorult nyelv egy-két morfológiai és szintaktikai jelenségéről. A melléknév egyeztetéséről, megformáltságáról és állítmányi szerepköréről lesz szó.

Kiindulópontunk az az ismert tétel, hogy az uráli nyelvekben nincsen kongruencia a jelző és a jelzett szó között, kivéve a balti-finn nyelveket, ahol a szerkezeti tagok szám- és esetbeli egyeztetése tökéletes.² A balti-finn szerkesztési mód a lappban nem ismert, vagy más formában valósul meg. Az 'erős ember, fiatal ember' és hasonló szerkezetekben a jelző változatlan a ragozásban: lpN *giewräs olmuš*, ill. *nuorra älmuš* 'erős ember', 'fiatal ember' paradigmájából ezt az alábbi példákön illusztrálhatjuk: illativus *giewräs ol'bmui*, accusativus, genitivus *giewräs ol'bmui*, comitativus *nuorra ät'bmui* (KORHONEN 1981. 344; BERGSLAND 1976. 48 stb.).

E szabály alól az alábbi fő kivételeket tartják számon: a *buorre* 'jó' melléknév, a *nub'be* 'második' sorszámnev, a tőszámnevek és a fontosabb névmások az általános szabállyal ellentétben ún. félkongruenciát mutatnak. A félkongruencia akkép értelmezendő, hogy a tárgyalt kategóriába tartozó szavak jelzői használatban a ragozott alaptag SgGen., Acc., illat. vagy Locat. formája előtt SgGen. formában, az alaptag PlurGen., ill. Comit. alakja előtt PIGen.-ben állanak (néhány nyelvjárásban viszont alkalmilag tulajdonképpeni teljes kongruencia is tapasztalható).

Ezt a különös sokféleséget Korhonen akkép magyarázza, hogy a félkongruencia régi időből származó kövület, midőn az alaptag még belső lokális esetraggal, a jelzője viszont általános helyjelölő raggal volt ellátva. Ilyen példák a svéd-lappból dokumentálhatók: lpD *dän* (lativus) *goätan* (illativus) 'siihen kotaan' (= 'sen kotaan'), *dännie* (essivus) *goätäsn* (inessivus) 'siinä kodassa' (= 'sinä kodassa'), *dänhie* (partitivus) *goätäsrä* (elativus) 'siitä kodasta' (= 'sitä kodasta'). Ez a kiindulási pont másutt átalakult, ti. a belső és külső helyragok – a svéd-lapp kivételével – a többi nyelvjárásban egybeestek, ezenkívül pedig a lativusi -n a genitivusi és accusativusi végződésekkel megegyező változásokat produkált, és így e három ragos alak jobbara formailag azonos, legalábbis a keleti- és a norvég-lappban. A félkongruenciában archaizmust vélt Korhonen azt a feltevést is megkockáztatja, hogy a balti-finn nyelvek teljes kongruenciáját egy korábbi félkongruencia kiteljesedésével lehetne magyarázni, bár e folyamatban (vagyis az általános és teljes egyeztetésben) germán hatásnak is szerepe volt (i. m. 218, 345; lásd még E. ITKONEN 1968. 204 kk., BARTENS 1972. 31 kk.).

Nem vagyok illetékes annak eldöntésében, hogy a jelző általános helyi raggal és a jelzett szó speciális lokális esetraggal történő markírozását mi indokolja, s hogy ennek a „tökéleteseződése”, ill. visszafejlődése miképpen ment végbe, de Korhonen magyarázatával szemben említést kell tennem BERGSLAND (1946. 265) álláspontjáról, aki a lapp egyeztetést – ahol megvan – szekundér fejleménynek tartja, s ez a vélekedés sem utasítható el egykönnyen.

Annyi mégis bizonyos, hogy a balti-finn kongruencia kialakulásában az idegen (germán, balti?, majd orosz?) hatás szerepét el lehet (kell) fogadnunk. Végso soron a lapp (fél)kongruen-

1 Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályán 1994. december 12-én tartott felolvasóülés egyik tételének részletesebb feldolgozása ez a közlés.

2 A magyar mutató névmási jelző egyeztetése késci fejlemény (vö. HB ez napon).

cia ügyére is vonatkozik ez, azzal a különbséggel, hogy itt a finn közvetítésnek is köze volt a lapp gyakorlat kialakulásához.

A lapp inkongruenciát és elterjedtségének magas fokát azonban csak egyetlen módon értelmezhetjük: azzal, hogy a jelző és jelzett szó meg-nem-egyezésében a lapp a többi uráli nyelvhez hasonló eredeti állapotot mutatja – egy kis különbséggel.

Az említett különbség abban áll, hogy a lapp melléknév skizofrén. Ismert módon megkülönbözteti a melléznevek attributív és predikatív formáját. Magyarországon ÁTÁNYI (1943) kísérte meg a kétféle melléknévi forma alaki vizsgálatát, de e dolgozat megjelenése óta némileg elavult. Átányi – talán NIELSEN (1933) nyomán – disszociált funkciójú Px3-nak véli az attributív melléknév legfontosabb végződését, míg Korhonen pusztán melléknévképzőt lát benne, s e vélemény sokkal megalapozottabb.

Az attributív és predikatív melléznevek megkülönböztetésének számos módja van (használatuk nyelvjárásonként is alaposan különbözik), de a sokféle megoldás között van egy nagyon feltűnő, amely szinte az egész lapp nyelvi láncolatban tapasztalható, az ti., hogy a jelzői melléknév -s morfémmával (vagy ennek allomorfiáival) van megjelölve: *giew'ráš* attr. vs. *giew'rá* pred. 'erős', *muddagis* attr. vs. pred. *muddag* 'illő', *čap'pis* attr. vs. *čap'pād* pred. 'fekete' stb.

Az attributív–predikatív alakpárok közti különbség néha feloldódik, máskor eltérő és bonyodalmas formákba rendeződik, ezek részletes leírása itt nem szükséges. Utalok azonban arra, hogy a változatok általános jellemzését megtaláljuk KORHONEN-nél (1981. 245–246), a déli lappra pedig HASSELBRINK (1981. 105–109) ad részletes elemzést, aminek a lényegét az alábbi sorokkal vezeti be: „Im Positiv unterscheidet man prädikative und attributive Formen. Jedoch sind Vermischungen häufig, nicht nur bei jüngeren Leuten, sondern auch in älteren Aufzeichnungen. Die Verwendung wechselt auch in verschiedenen Dialekten. Es gibt keine Suffixe, die überall zu Unterscheidung von präd. und attr. gebraucht werden können. Bei gewissen Wörtern wird dieser Unterschied mit gewissen Suffixen ausgedrückt, bei anderen mit anderen.” (i. m. 105–106). A helyzet zilaált, sőt olykor–olykor pl. az -s végű forma egyaránt betöltheti mindkét funkciót, ahogyan ez több példamondatban kimutatható. Ez azonban már vélhetőleg kései kiegyenlítődés eredménye lehet.

Ennek ellenére mégis feltűnő jellegzetessége a lappnak az attributív és a predikatív párok elkülönítése, amiben azután még egy tanulságos jelenséget is tapasztalunk: a predikatív funkciójú melléknév a mondatban állítmányként elég gyakran kopula nélkül tűnik fel. Ez azért érdekes, mert noha a lapp nyelvjárások nagy részében – akárcsak a balti–finn nyelvekben – a névszói állítmány mellett kötelező a létige használata (lpN *dallo læ ođás* 'a ház /van/ új'), ettől eltérő megoldások a ter-lappban és a déli-lappban találhatók. A kopula alkalmazása a finnből terjedhetett el, ahol ez nyilvánvalóan germán hagyaték (KORHONEN 1981. 343). Korhonen egy déli-lapp példát említ e helyen a kopulátlanúságra: *dihūđ boāries* 'ő öreg' ('hän /on/ vanha'), de ugyanott utal ezzel kapcsolatban lpN igenévi eredetű állítmányokra is, amelyek hasonló struktúrájuk lpN VxDu3 *gullābā* 'he kaksu kuulevat', ered. < **kūle+pa+n* – 'kaksi kuulevaa', VxPlur3 *gullik* 'he useat kuulevat', ered. < **kūle+ja+t* – 'kuulijat'. A létige nélküli nominális mondat meglehetősen ritkán az inari, lulei és tengeri lappból is dokumentálható (BARTENS 1972. 18–19).

A legtöbb és legszemléletesebb példát mégis a déli-lapp nyújtja. Hasselbrink nagy szótárát forgatva (1981–1985) az alábbi párhuzamokat írtam ki, amelyek az attributív–predikatív használat különbségét, ill. a kopula nélküli állítmányi mellézneveket illusztrálják: attr. *faavruos niējde* 'ein schönes Mädchen' – pred. *ditte niējde faavruos* 'dieses Mädchen ist schön' (i. m. 106); attr. *gūkkies staavraa* 'eine lange Stange' – pred. *staavraa gūkkie* 'die Stange ist lang'

(674); attr. *tjiëlge saamie* 'ein echter Lappe'. – pred. *ditte dan tjiëlges* 'er ist so geschickt' (1313); attr. *tjoðgies jukke* 'ein untiefer Fluss' – pred. *jukke tjoðgie* 'der Fluss ist untief' (1368); attr. *viesjies gaargh* 'schwache Kräfte' – pred. *di'tte dan viesjies* v. *viesjie* 'er ist schwach' (1426, 106); attr. *visk's (vüskes) vuoddeh* 'ein gelbes Band' – pred. *daade vuoddeh vüskeke* 'dieses Band ist gelb' (1469, 1432, 108) stb.

A ház új szerkezetű mondatok jellegzetességét Erkki Itkonen is elismeri, sőt utal más finn és finnugor nyelvi szerkezetekre is: vepsze *sā vō no'* 'sinä /olet/ vielä nuori', zrj *me jona žō jon* 'minäpä /olen/ hyvin vahva', mordv *tosō vi'* 'tuolla /on/ metsä' stb. Az utóbbiakkal kapcsolatban azonban ő is felteszi azt a kérdést, amelyet én a lapp kopula nélküli állítmányokkal kapcsolatban meggondolandónak véltem, hogy nem lehet-e ez a jelenség idegen (orosz) hatás eredménye. Ő is emlékeztet az orosz *ja goloden* típusú szerkezetekre, én is emlékeztettem ehhez hasonlókra (*etot dom vizok, on – cselovek* stb.), de Itkonen azonnal elutasítja ezt a feltévést (1966. 304–305) azzal, hogy a kopula használata régebbi orosz szövegekben általánosabb volt, s ezért ezt az orosz szerkesztést inkább finnugor szubsztrátum emlékeként lehet értékelni. Magam is egyetértek e feltételezéssel, és hozzáteszem a lappra vonatkozólag, hogy a lappoknak éppen az a jelentős része – a déli lapp –, ahol ez a jelenség eleven, szoros érintkezésben sosem volt oroszokkal.

A létige nélküli melléknévi állítmányt – akárcsak rokon nyelveink hasonló jelenségeit – régi uráli örökségnek tartom. A lappban ezt a hagyományt azzal hangsúlyozhatták (a vele ellentétes tendenciák kompenzálásaképpen), hogy a melléknév jelzői és állítmányi szerepkörét morfológiailag is jelölték, mégha ez a kettősség egyes nyelvjárásokban már elmosódott, és az alakpárokból bizony nagyfokú keveredések találhatók.³

A lapp jelentős teljesítményének tartom tehát, hogy az őt ért sorozatos és a nyelv szerkezetét érintő sok idegen hatás ellenére meg tudott őrizni olyan régi vonásokat, amelyek a balti-finn (meg egyéb) nyelvekből eltűntek.

Irodalom

- ÁTÁNYI 1943 – ÁTÁNYI ISTVÁN: *A lapp melléznevek attributív–predikatív alakpárjainak kérdéséhez*, in: Nyelvtudományi Közlemények 51. 307–355.
- BARTENS 1971 – BARTENS, RAIJA: *Zur Kongruenz des lappischen Adjektivattributs*, in: Finnisch-ugrische Forschungen 39. 31–40.
- BARTENS 1972 – BARTENS, RAIJA: *Inarilapin, merilapin ja luulajalapin kaasus-syntaksi*. Helsinki. (Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 148).
- BERGSLAND 1976 – BERGSLAND, KNUT: *Lappische grammatik mit Lesestücken*. Wiesbaden. Harrasowitz.
- ENDJUKOVSKIJ 1937 – ENDJUKOVSKIJ, A. G.: *Szaamszkij (loparszkij) jazyk*, in: Jazyki i pisz'mennoszty narodov Szevera I. Leningrad. 125–162.
- HALÁSZ 1883 – HALÁSZ IGNÁC: *Orosz-lapp nyelvtani vázlat*, in: Nyelvtudományi Közlemények 17. 1–45.
- HALÁSZ 1896 – HALÁSZ IGNÁC: *Pite-lappmarki szótár és nyelvtan*. Budapest.

3 A melléznevek két típusának keveredése oda vezetett, hogy Endjukovszkij (1937. 49) a mai állásponttal szemben – tévesen – a predikatívum jelölését tartja meghatározónak. Ezt a nézetét megtagadhatná a keleti osztják (Trj, VVj, Snl) nyelvjárásokban használt (*ð̣ki*, (*ð̣*)*ki*, (*ð̣*)*ke* predikatív melléknévi partikula léte, de ez minden bizonnyal új fejlemény (vö. Vértés 1958. 184–19; Honti 1984. 87, 97–98, uö. 1992. 265–267; Székely 1993. 124–127 és 1994. 134–135).

-
- HASSELBRINK 1981-85 = HASSELBRINK, GUSTAV: *Südlappisches Wörterbuch I-III*. Uppsala. AB Lundequistska Bokhandeln – Almqvist and Wiksell.
- HONTI 1984 = HONTI LÁSZLÓ: *Chrestomathia Ostiacica*. Budapest. Tankönyvkiadó.
- HONTI 1992 = HONTI, LÁSZLÓ: *Morphologische Merkmale des nominalen Prädikats in einigen uralischen Sprachen*, in: *Linguistica Uralica* 28. 262-271.
- ITKONEN 1966 = ITKONEN, ERKKI: *Kieli ja sen tutkimus*. Helsinki. Werner Söderström.
- ITKONEN 1968 = ITKONEN, ERKKI: *Zur Frühgeschichte der lappischen und finnischen Lokalkasus*, in: *Congressus Secundus Internationalis Fenno-Ugristarum*. I. Helsinki. 202-211.
- KERT 1971 = KERT, G. M.: *Szaamszkij jazyk*. Leningrad.
- KORHONEN 1973 = KORHONEN, MIKKO – MOSNIKOFF, JOUNI – SAMMALLAHTI, PEKKA: *Koltansaamen opas*. Helsinki. (Castrénianumin toimitteita).
- KORHONEN 1981 = KORHONEN, MIKKO: *Johdatus lapin kielen historiaan*. Helsinki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- NIELSEN 1933 = NIELSEN, KONRAD: *A note on the origin of attributive forms in Lapp*, in: *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 67. 296-307.
- SZÉKELY 1993 = B. SZÉKELY GÁBOR: *On the origin of the predicative particles in Eastern Ostyak*, in: *Linguistica Uralica* 29. 127.
- SZÉKELY 1994 = B. SZÉKELY GÁBOR: *Az obi-ugor összehasonlító szintaxis kérdései*. Pécs. (Kézirat).
- VÉRTES 1958 = VÉRTES EDIT: *Nyelvtani adalékok a keleti-chanti (osztják) nyelvjárásokhoz*, in: *Nyelvtudományi Közlemények* 60. 183-191.